

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: «**Події польсько-українсько-радянської війни у Галичині
(літо – осінь 1920 рр.)**»

Виконав: студент 2 курсу
спеціальності 7.0203201 Історія
Турковський Тарас Андрійович

Науковий керівник:
Завальнюк О. М.,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Стан дослідження теми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	15
РОЗДІЛ 2. НОВИЙ ЕТАП ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ КВІТНЯ-ЛИПНЯ 1920 Р. ЯК ПЕРЕДДЕНЬ БОЙОВИХ ДІЙ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ.....	21
2.1. Визвольна Київська операція польських та українських збройних сил у квітні-травні.....	21
2.2. Контрнаступ Червоної армії у червні – першій половині липня.....	26
РОЗДІЛ 3. НАЙВИЩА НАПРУГА ВІЙНИ У ГАЛИЧИНІ (ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1920 Р.).....	31
3.1. Перехід російської армії через Збруч. Проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки.....	31
3.2. Львівська операція більшовиків – початок активних бойових дій на Галичині.....	39
3.3. Оборонні операції Дієвої армії УНР.....	45
РОЗДІЛ 4. ЗАВЕРШЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ. ПИТАННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕМОВИНАХ.....	53
4.1. Контрнаступ українсько-польських військ.....	53
4.2. Укладення польсько-радянського договору та вирішення питання Східної Галичини в ньому.....	65
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	88
ДОДАТКИ	

Список прийнятих скорочень

БСРР – Білоруська Соціалістична Радянська Республіка

ВКП(б) – Всеросійська комуністична партія (більшовиків)

ГалСРР – Галицька Соціалістична Радянська Республіка

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

УНР – Українська Народна Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦК – Центральний комітет

ВСТУП

Війна 1920 р. між РРФСР та її сателітами – формально незалежними УСРР та БСРР – з одного боку та Польщею й її союзниками (Дієвою армією УНР, білогвардійськими та козачими з'єднаннями, білоруськими формуваннями С. Булак-Балаховича) з іншого, вже в період бойових дій стала предметом ідеологічних спекуляцій та міфотворення. Кожна із військово-політичних сил, що були учасниками конфлікту, витворила власну міфологію війни 1920 р., що стали панівними у суспільній свідомості та помітно вплинули на дослідників конфлікту. Зокрема, у Польще вже у 1921 р. було знято двогодинний художній фільм «Диво на Віслі», чимало положень якого типові для історичної пам'яті поляків досі. Зокрема, війна 1920 р. у польській традиції зображується як героїчна боротьба польського народу проти чергової спроби російського імперського поневолення. При цьому роль українських, білоруських та російських відділів зазвичай оминалась увагою. В радянській історіографії війна 1920 р. тривалий час фігурувала як «третій похід Антанти», при цьому Польська республіка зображувалась не повноцінною державою із власними військовими та політичними цілями, а як карикатурний і другорядний прислужник провідних західних держав; звісно, подібна парадигма не передбачала згадок про національний чинник у війні, регіональні особливості тощо.

Варто зазначити, що Галицький театр бойових дій зайняв особливе місце в історіографії війни 1920 р. Насамперед, не можна не відзначити, що з військової точки зору він загалом залишався другорядним, значно поступаючись за масштабами бойових дій Варшавському напрямку або Волині. Це призвело до загалом побіжного і поверхового висвітлення операцій на галицьких землях у роботах, що спеціалізувались суто на військових питаннях. Також не можна не відзначити, що активна участь у бойових діях в Галичині Дієвої армії УНР практично не отримала відображення в польській історіографії, оскільки відверто суперечила головним наративам цієї історіографії. Достатньо неоднозначним було

висвітлення кампанії 1920 р. і в українській діаспорній літературі – наприклад, у спогадах багатьох вояків армії УНР, які детально характеризували перебування наддніпрянської армії на теренах Поділля (в тому числі функціонування органів влади, взаємовідносини із місцевим населенням, проведення мобілізацій), опис подій в Галичині зводиться виключно до опису боїв; можна припустити, що тією чи іншою мірою це було пов'язано саме із суперечливим статусом української армії на західноукраїнських землях, котрі офіційно вже вважались частиною Польської держави.

Все це свідчить про високий рівень як наукової, так і суспільної **актуальності теми**, необхідність її всебічного безстороннього та об'єктивного дослідження.

Об'єктом дослідження обрано польсько-українсько-радянську війну 1920 р.

Предметом дослідження визначено хід бойових дій та політичних процесів у Галичині в ході літньо-осінньої кампанії 1920 р.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з червня-вересня 1920 р., коли територія Галичини стала тереном збройного протистояння радянських та польсько-українських військ. Додаткові хронологічні межі можуть охоплювати більш широкий період з метою більш детального висвітлення досліджуваної теми.

Територіальні межі охоплюють Галичину як український етнографічний регіон у складі нинішніх Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської (без північної частини) областей; в досліджуваний період щодо вказаної території вживався також не зовсім коректний термін «Східна Галичина», щоб відрізнити їх від польських етнічних земель, що період Австро-Угорщини належали до коронного краю Галичина.

Мета дослідження – вивчити воєнні та політичні події в Галичині періоду війни 1920 р.

Відповідно до цієї мети ставлять наступні **завдання**:

- охарактеризувати стан джерельної бази проблеми, а також її розкриття в історичних дослідженнях;
- висвітлити підготовку країн-учасниць війни до збройного конфлікту, показати місце Галичини в їхніх планах;
- дослідити хід оборонних операцій 6-ї польської армії на галицько-волинському прикордонні;
- розглянути бойовий шлях частин армії УНР у південній частині Галичини;
- проаналізувати перебіг контрнаступу польсько-українських сил та звільнення Галичини від російської більшовицької армії;
- охарактеризувати роль «галицького питання» на Ризькій мирній конференції.

В основі **методологічного підходу** до вивчення проблеми лежать принципи об'єктивності, історичної істини та історичної правди, що дозволило уникнути упереджених, заідеологізованих, політично заангажованих підходів. Проблема висвітлюється комплексно, що відповідає принципу системності. Автор, сповідуючи принцип світоглядної толерантності, шанобливо ставиться до думок, які не співпадають з її узагальненнями та висновками. Методи аналізу та синтезу дозволили розрізнені думки про події в Галичині в ході польсько-українсько-російської війни 1920 р. звести до єдиної досліджуваної проблеми, визначити її складові частини.

Практичне застосування: матеріал з даної роботи можна буде використати на уроках з історії України у школах, ліцеях та коледжах, при підготовці до семінарських занять у вищих навчальних закладах, написанні курсових, бакалаврських, дипломних робіт, статей тощо.

Структура роботи визначається метою та завданням дослідження. Вона складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Історіографія проблеми достатньо обширна і представлена працями польських, українських діаспорних, радянських, сучасних російських та українських істориків. У них досить детально висвітлено перебіг бойових дій, створення та нетривале існування Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, дипломатичну боротьбу довкола післявоєнного статусу Галичини. Водночас відсутні комплексні дослідження, в яких би цілісно характеризувались політичні, воєнні та соціальні процеси в Галичині в період війни 1920 р.

Джерельну базу дипломної роботи становлять опубліковані джерела – спогади та збірники документів, що походять із різних військово-політичних сил, що брали участь у війні. В опрацьованих документальних збірках вміщено офіційні урядові правові акти, командно-штабні документи армій-учасниць війни, дипломатичні декларації та матеріали переговорів. Більшість мемуарних джерел стосуються воєнних аспектів подій 1920 р., невелика їх частина – дипломатичних акцій, в першу чергу Ризької мирної конференції. Загалом джерельна база достатньо представницька і дозволяє всебічно охарактеризувати події польсько-українсько-радянської війни на території Галичини.

Навесні 1920 р. військово-політична ситуація у Східній Європі та, зокрема, на галицьких землях докорінно змінилась. Керівництво УНР на чолі з С. Петлюрою було змушене підписати у Варшаві союзну угоду із Польшею, офіційно визнавши Галичину частиною останньої. Водночас розпочався загальний наступ польських військ в Литві, Білорусі та в Україні. На українських землях головним оперативним напрямком став Київський – польські війська за підтримки українських частин зуміли швидко просунутись через територію Волині, розгромивши і витіснивши нечисленні частини 12-ї та 14-ї радянських армій. Однак в результаті наступу Київське угруповання польсько-українських військ, основу якого становила 3-я армія генерала Е. Ридз-Смігли, висунулось далеко на схід, а його фланги

залишились відкритими для можливого удару противника. На цьому етапі війни роль Галичини була незначною – її людські та матеріальні ресурси в обмежених масштабах використовувались для забезпечення операцій 6-ї польської армії та Дієвої армії УНР на Поділлі, однак помітного впливу на ситуацію на фронті це не мало.

Наприкінці травня почався контрнаступ радянських військ в Україні, для його було перекинуто значні сили з Південного та Східного фронтів: 1-у Кінну армію, 3-й кавалерійський корпус, 24-у, 25-у, 57-у стрілецьку дивізію, численні маршові поповнення. Основні сили Південно-Західного фронту Червоної армії були зосереджені на вузькій смузі, рухаючи через південну частину Київської та Волинської губерній, що дозволило успішно проривати польську оборону і примушувати польські та українські частини до відступу загрозою флангового обходу.. Вищому командуванню Червоної армії вдалось кардинально змінити оперативну ситуацію на свою користь. За місяць радянські війська взяли під свій контроль Київщину, Поділля і практично всю Волинь, вийшовши до кордонів Галичини. Перші бої в районі Бродів виявились невдалими для армії Будьонного, після чого в боях настала оперативна пауза.

Вступ до Галичини більшовицьких військових частин супроводжувався ідеологічно-пропагандистськими акціями та формуванням окупаційного владного апарату. Характерною рисою цих процесів було прагнення зобразити більшовицьку владу як рятівника від польського загарбання. Для цього ще навесні 1920 р. було створено Галицький революційний комітет (складався із галицьких, польських та наддніпрянських комуністів, керівником був наддніпрянець В. Затонський), який позиціонувався як «вищий орган революційної влади». Аналогічні ревкоми із надзвичайними повноваженнями створювались також на рівні повітів та населених пунктів. Під їх керівництвом на місцях розпочались соціальні перетворення відповідно до офіційного радянського курсу, а також репресії щодо реальних або потенційних противників більшовицького режиму.

Головним напрямком радянського наступу в Галичині в середині серпня 1920 р. став Львів – зважаючи на величезне значення міста як політичного центру, економічного осередку та вузла комунікацій, радянське командування вирішило оволодіти ним ударом 1-ї Кінної армії по лінії Броди – Львів. Подібне рішення було ризикованим тактично, оскільки армія виявлялась розділеною між двома напрямками наступу – на Замостя й на Львів. Для протидії радянському наступу на Львів були зосереджені кращі сили 6-ї польської армії; крім того, у столиці Галичини розпочалось формування добровольчих частин, призначених посилити польські війська у Галичині. Мотивовані підрозділи добровольців, забезпечені значною кількістю важкого озброєння (артилерія, кулемети, бронеавтомобілі) змогли завдати поразки 6-й кавалерійській дивізії РСЧА біля с. Задвір'я, а згодом зупинити ворога на відстані 20-30 км від Львова.

головним завданням Дієвої армії УНР, яка діяла в південній частині Галичини, в оборонних боях було максимальне сковування сил 14-ї і частково 12-ї радянської армії. Не маючи достатньої кількості особового складу та важкого озброєння, а також повністю залежачи від польського командування в сфері забезпечення, українське командування обрало найбільш відповідну ситуації тактику – зв'язувати ворога маневреними діями, максимально затримуючи його просування. Намір командування 14-ї радянської армії, натомість, передбачав максимально швидке просування вперед (насамперед силами 8-ї кавалерійської дивізії, кавалерійських бригад та полків стрілецьких дивізій). Маневрений характер бойових дій на відтинку фронту Дієвої армії вилився у кілька масштабних кавалерійських боїв, найбільш відомим серед яких є бій під Сидоровим між Окремою Кінною дивізією армії УНР і частинами 41-ї стрілецької дивізії, а також рейд 8-ї радянської кавдивізії на Стрий. Попри тактичні успіхи, радянським військам не вдалось розгромити українську армію, котра змогла організованого відійти за Дністер.

В останній декаді серпня 1920 р. радянський наступ в Галичині (як і на інших ділянках фронту) видихся. За таких умов польські та українські війська розпочали контрнаступ. Цьому сприяли розтягнуті комунікації радянських військ, значні людські втрати, які зазнали червоноармійські частини упродовж липня-серпня 1920 р. Як результат, радянське командування у вирішальний момент залишилось без резервів, здатних суттєво затримати наступ противника. Упродовж кінця серпня – початку жовтня польсько-українські частини звільнили всю територію Галичини, західну частину Волині й почали успішно просуватись територією Поділля. Однак подальший наступ був припинений через укладення польсько-радянського перемир'я.

Завершення бойових дій перевело галицьку проблему із воєнної у дипломатичну площину. При цьому галицьке питання у вересні-грудні 1920 р. належало до найбільш суперечливих та заплутаних міжнародної політики. Невизначеність правового статусу Галичини значною мірою впливала із протиріч між урядами ЗУНР, радянської Росії та Польщі щодо його вирішення. В основі зовнішньополітичної концепції уряду РСФРР щодо Галичини залишалася ідея поширення комуністичної революції на Захід через територію цього краю. Виходячи з цього, радянська делегація на Ризькій конференції виступала з вимогою самостійності Галичини. Однак з зміною воєнно-політичної ситуації восени 1920 р. більшовицьке керівництво Росії погодилося не порушувати на переговорах у Ризі питання статусу Галичини. Уряд Польщі вимагав зняття галицького питання з обговорення на Ризькій конференції, а також підміни його проблемою встановлення східного кордону Польщі. Тактика польської делегації у Ризі була вдалою, про що свідчили умови договору про перемир'я і прелімінарні умови миру від 12 жовтня 1920 р. Діяльність польської дипломатії спрямовувалася на розширення східних кордонів Другої Речі Посполитої за рахунок етнічних українських земель. Уряд ЗУНР на підставі права націй на державне самовизначення, а також зважаючи на те, що східногалицьке питання

залишалося нерозв'язаною міжнародною проблемою, домагався визнання самостійності Східної Галичини урядами країн Антанти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані джерела

1. *Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Sprawozdania gubernialnych starost i komisarzy (1918-1920).* Упорядник В. Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2017. 336 с.
2. *Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919-1921).* Упорядник В. Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 796 с.
3. *Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Доповіді директорів департаментів та агентів (червень 1918 – січень 1922).* Упорядник В. Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2019. 349 с.
4. *Війна України проти Радянської Росії у 1920 році (документи та матеріали).* Упорядник і автор передмови Я. Тинченко. Київ: Темпора, 2020. 420 с.
5. *Директорія, Рада Народних міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали: у двох томах.* Упоряд. В. Верстюк та ін. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2006. Том 2. 744 с.
6. *Директивы Главного командования Красной Армии (1917-1920).* Голубев А. В. (отв. ред.) и др. Москва: Воениздат, 1969. 884 с.
7. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений.* Яжборовская И. (отв. ред.) др. Том III. Апрель 1920 г. – март 1921 г. Москва: Наука, 1965. 608 с.
8. *Красная книга: Сборник дипломатических документов о русско-польских отношениях с 1918 по 1920 г.* Москва: Госизд, 1920. 112 с.

9. *Польско-советская война. 1919-1920: Ранее не опубликованные документы и материалы.* Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994. Часть 1. 322 с.
10. *Україна і Польща в документах 1918-1922: У двох частинах.* Упор. і ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове товариство імені Шевченка, 1983. Ч. 1. 456 с.
11. *Україна і Польща в документах 1918-1922: У двох частинах.* Упор. і ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове товариство імені Шевченка, 1983. Ч. 2. 468 с.
12. *Українська революція: Документи, 1919-1921.* Ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1984. 464 с.
13. *Українсько-московська війна 1920 року в документах / З передмовою і редакцією В. Сальського. Документи впорядкував генерал П. Шандрук.* Варшава: Українське військово-історичне товариство, 1933. 373 с.

Спогади, щоденники, листування

14. Бабель И. *Конармия.* Москва: Правда, 1990. 477 с.
15. Безручко М. Січові Стрільці в боротьбі за державність. *За Державність: Матеріали до історії війська українського.* Каліш, 1930. Збірник 2. С.47-72.
16. Безручко М. Січові Стрільці в боротьбі за державність. *За Державність: Матеріали до історії війська українського.* Каліш, 1932. Збірник 3. С.55-108.
17. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці в 1914-1923 роках. Спогади. *Український історик.* 1995. 1-4 (124-127). С. 100-118.
18. Волицький В. *На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918-1920.* Торонто: Гомін України, 1963. 240 с.
19. Галаган М. *З моїх споминів (1880-ті-1920р.): Документально-художнє видання / передм. Т. Осташко та В. Соловійова.* Київ: Темпора, 2005. 656 с.

20. Долинський Д. *Борба українського народу за волю і незалежність. Огляд подій за р.р. 1918, 1919 і 1920*. Вінніпег: Руська книгарня, 1922. 248 с.
21. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.)*. Київ: Темпора, 2007. 632 с.
22. Дяченко П. Г. *Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР*. Київ: Стікс, 2010. 448 с.
23. *Кармелюки. До історії Запорозького полку імені отамана Янка Кармелюка Армії УНР*. Упорядник Р. Коваль. Київ: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. 160 с.
24. Кедровський В. *Рижське Андрусово: спомини про російсько-польські мирові переговори в 1920 р.* Вінніпег: Українська видавнича спілка в Канаді, 1936. 64 с.
25. Мануильський Д. О Рижских переговорах. *Коммунистический интернационал*. 1920. № 15. С. 3077-3082.
26. Назарук О. *Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника*. Львів, 1930. 169 с.
27. Омелянович-Павленко М. *Спогади командарма (1917-1920 рр.)*. Київ: Темпора, 2007. 608 с.
28. Паука И. *Разгром белополяков под Киевом в 1920*. Москва: Воениздат, 1938. 42 с.
29. Петлюра С. *Статті, листи, документи*. Упорядник В.Сергійчук. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. Том III. 616 с.
30. Петлюра С. *Статті. Листи. Документи*. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. Том IV. 704 с.
31. Пилсудский Ю. *1920 год*. Москва: Военный вестник, 1926. 171 с.
32. Порохівський Г. *Матеріяли до історії 2-ої Кулеметної бригади. За державність. Матеріяли до історії Війська українського*. Каліш: Українське воєнно-історичне товариство, 1935. Збірник 1. С.146-178.

33. Сидоренко Т. Козак Су-Чан-Ю-Ван. *Альманах Українського Національного Союзу за 1958 рік*. С.119-120.
34. Сорок четвертая Киевская дивизия. История походов и боевых действий 44-й Киевской стрелковой дивизии 1918-1920 гг. Киев, 1923. 218 с.
35. Токайло Л. Броневи́к «Запорожець». *За державність. Матеріали до історії Війська українського*. Торонто, 1966. Збірник XI. С. 185-189.
36. Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни*. Київ: Державне видавництво України, 1924. 104 с.
37. Удовиченко О. *Третя Залізна дивізія*. Том II. Роки 1920-1924. Нью Йорк: Червона Калина, 1982. 230 с.
38. Удовиченко О. Форсування Дністра під Городницею. *За державність. Матеріали до історії війська Українського*. Каліш: Українське військово-історичне товариство, 1934. Збірник 4. С. 190-201.
39. Шандрук П. *Сила доблесті*. Передм. Р. Смаль-Стоцького; Пер. з англ. М.Б.Бурмістренко. Київ: Вища школа, 1999. 240 с.

Монографії, статті, довідкова література

40. Бережинський В.Г. *Військова організація основних українських державних формувань*. Частина 3. Київ: Академія Збройних сил України, 1995. 48 с.
41. Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії УНР 1920 р. *Нова політика*. 1996. № 2. С. 53-56.
42. Васильєв В. Ю. Еволюція поглядів керівництва РКП (б) та КП (б) У на світову революцію в контексті радянсько-польської війни 1920 р. *Український історичний журнал*. 2006. №5. С. 151-161.
43. Верстюк В. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії. *Наукові записки НаУКМА*. 2005. Т.41. С. 61-65.

44. *Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети* / За заг. ред. Кузьмука О.І. Київ: Видавничий Дім Ін Юре, 2001. 448 с.
45. Галицька-Дідух Т. Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина. *Галичина*. 2002. №8. С.76-84.
46. Галицька-Дідух Т. Східногалицьке представництво на Ризькій мирній конференції 1920-1921 рр. *Галичина*. 2014. №25-26. С.118-130.
47. Галицька-Дідух Т. Українське питання на Ризькій мирній конференції. *Нова політика*. 1999. №5. С. 40-53.
48. Гудь Б., Голубко В. *Нелегка дорога до порозуміння: До питання генезису українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр.* Львів: Укр. технології, 2010. 68 с.
49. Демчучен О.М. Командування та органи управління Української армії періоду Директорії УНР (1918-1920 рр.). *Воєнна історія*. 2009. №1. С. 23-34.
50. Демчучен О.М. Особливості організації та бойового застосування кінноти Армії УНР в період Директорії. *Нове державницьке воскресіння України до 90-річчя проголошення УНР: збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, січень 2008 р.)*. Київ: КиМУ, 2008. С. 443-453.
51. Дерябин А.И. *Гражданская война в России 1917-1922: Национальные армии*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2000. 64 с.
52. Довбня В. *Січові Стрільці кийського формування у визвольних змаганнях 1917-1920 років*. Київ: Текст, 2002. 218 с.
53. Дубинский Н., Савко Н. *Первая Червонная (1917-1929 гг.)*. Москва: Воениздат, 1931. 191 с.
54. Завада І. *Ризький договір і Україна: Історичний нарис*. Київ, 2000. 112 с.
55. Зінкевич Р. Д. Українсько-польська-радянська війна 1920 року: С. Петлюра і Ю. Пілсудський. *Young Scientist*. № 3 (43). Травень, 2017. С. 173–178.

56. Крип'якевич І., Гнатевич Б. *Історія Українського війська*. Львів: Світ, 1994. 576 с.
57. Какурин Н., Меликов В. *Гражданская война в России: Война с белополяками*. Москва: АСТ, 2002. 730 с.
58. Какурин Н. *Как сражалась революция 1917-1920 гг.* Москва: Политиздат, 1990. Том 1. 271 с.
59. Карпус З., Срібняк І. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. *Український історичний журнал*. 2000. № 1. С. 80-95.
60. Король Н. *Українське козацтво – родоначальник кінного війська Московії-Росії*. Нью-Йорк: НТШ, 1963. 107 с.
61. Красівський О. *Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблема взаємовідносин*. Київ, 1998. 298 с.
62. Кротофіль М. Проект формування Норманської бригади в Армії УНР. *Військово-історичний альманах*. Число 14. Київ: Музей Збройних Сил України, 2007. С.14-20.
63. Кугутяк М. *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*. Івано-Франківськ, 1993. 202 с.
64. Литвин В.М. *Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.)*. Київ: Альтернативи, 2003. 488 с.
65. Литвин М. Р. 1920: Більшовицькі експерименти в Галичині. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. Вип. 9. С.112-118.
66. Литвин С. *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. 640 с.
67. Лихолат А. *Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922 рр.)*. Київ: Держполітвидав УРСР, 1955. 662 с.
68. Марущенко-Богдановський А. Матеріали до історії 1-го кінного Лубенського імені Максима Залізняка полку. *За державність. Матеріали до історії війська Українського*. Каліш: Українське військово-історичне товариство, 1936. – Зб. 6. С. 193-229.

69. Мельтюхов М. *Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг.* Москва: Вече, 2001. 464 с.
70. Монкевич Б. *Чорні запорожці: Зимовий похід і остання кампанія Чорних запорожців.* Львів, 1929. 162 с.
71. Ненахов Ю. *Кавалерия на полях сражений XX века: 1900-1920 гг.* Минск: Харвест, 2004. 512 с.
72. Ольшанский Б.Н. *Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установления мирных отношений с Польшей (кон. 1918 – март 1921 гг.).* Москва: Наука, 1969. 260 с.
73. Павлов И. Н. *Легендарная Железная: Боевой путь мотострелковой Самаро-Ульяновской, Бердичевской Железной ордена Октябрьской революции, трижды Краснознаменной орденов Суворова и Богдана Хмельницкого дивизии.* Москва: Воениздат, 1987. 224 с.
74. Рибалка І. *Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії в Україні.* Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1962. 186 с.
75. Рудь М. С. Сучасний погляд на витоки польсько-радянської війни 1920 року. *Військово-науковий вісник.* 2008. Вип.8. С.152-163.
76. Руккас А. *«Разом з польським військом». Армія Української Народної Республіки 1920 р.* Ніжин: ПП, 2013. 442 с.
77. Руккас А. «За нашу і вашу свободу»: польсько-українські військові частини у війні 1920 р. *Київська старовина.* 2005. №6. С.75-85.
78. Савченко В.А. *12 войн за Украину.* Харьков: Фолио, 2005. 415 с.
79. Симоненко Р. *Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 – березень 1921 р.).* Київ: Наукова думка, 1965. 303 с.
80. Солдатенко В. *Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.).* Київ: Пошуково-видавниче агентство Книга пам'яті України, Видавничий центр Просвіта, 1999. 508 с.
81. Сухов И. И. Белый орел против красной звезды: Советско-польская война 1919-1920 гг. *Сержант: Военно-исторический журнал.* 2003. Вып.7. С.29-37.

82. Сьліпец Є. Армія Української Народної Республіки у 1920 році. *Польща і Україна в боротьбі за державність 1918-1920*. Під ред. Тадеуша Кшонстка. Варшава-Луцьк: Віпарт-Генеральне Консульство Польської Речі Посполитої в Луцьку, 2010. С.69-91.
83. Тимченко Р. Варшавська угода 1920 р.: доля Східної Галичини. *Український історичний збірник*. Вип. 14. 2011. С. 80-88.
84. Тинченко Я. *Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання*. Київ: Темпора, 2009. 480 с.
85. Тинченко Я. *Армии Украины 1917-1920*. Москва: Восточный горизонт, 2003. 140 с.
86. Ткачук П. *Сухопутні війська України доби революції 1917-1921 рр.: наук. вид.* Львів: Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича НАН України, Львів. ін-т сухопут. військ НУ «Львів. Політехніка», 2009. 312 с.
87. Удовиченко О.І. *Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921*. Київ: Україна, 1995. 206 с.
88. Чижевський Г. *Коротка історія 3-ої Залізної дивізії 1919-1922*. Каліш, 1922. 227 с.
89. Шандрук П. Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня-21 листопада 1920 р.). *За Державність. Матеріали до історії війська українського*. Каліш: Українське воєнно-історичне товариство, 1934. С. 201-236.
90. Шанковський Л. Нарис Української воєнної історіографії. *Український історик*. Вип. 4 (28). Нью-Йорк-Мюнхен, 1970. С. 67-76.
91. Шанковський Л. Нарис Української воєнної історіографії. *Український історик*. Вип. 1-2 (29-30). Нью-Йорк-Мюнхен, 1972. С. 58-70.
92. Шанковський Л. *Українська армія в боротьбі за державність*. Мюнхен, 1958. 418 с.

93. Шанковський Л. *Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія*. Вінніпег, 1974. 396 с.
94. Abbot P., Pinak E. *Ukrainian Armies, 1914-55*. London: Osprey Publishing, 2004. 51 p.
95. Karpus Z. *Wshodni sojusznicy Polski w wojne 1920 roku*. Torun: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. 236 s.
96. Magnuski J. *Samochody pancerne wojska polskiego, 1918-1939*. Warszawa: WIS, 1993. 346 s.
97. Pogonowski J. *Boj o Lwow: z walk Armii Ochotniczej 1920 roku*. Gdansk: Lotus, 1921. 148 s.
98. Wyszczelski L. *Kampania ukraińska 1920 roku*. Warszawa: Neriton, 2009. 374 s.
99. Zaloga S. *Warszawa 1920: The War for the Eastern Borderland*. London: Osprey Publishing, 2020. 96 p.

Довідкові видання

100. *Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник*. Відповід. ред. І.Ф.Курас. Київ: Головна редакція УРЕ, 1987. 640 с.
101. *Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия*. Отв. ред. С.С. Хромов. Москва: Советская энциклопедия, 1983. 702 с.
102. Коляничук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань: Біограми генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст.* Львів, 1995. 425 с.
103. Тинченко Я. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): наукове видання*. Київ: Темпора, 2007. 536 с.

Інтернет-ресурси

104. Єфименко Г. «Неисправимый хохол» на чолі. Створення і падіння Галицької СРР – останнього радянського бастиону у Європі //

https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revoljutsiya_1917/neispravimyy-hohol-nacholi-stvorenniya-i-padinnya-galickoji-srr-ostannogo-radyanskogo-bastionu-u-yevropi-21092020-399911?fbclid=IwAR0YL_1TRN09iiI-gJKo0GK2p8oubNdpv80BTf-P_dp7hVhjn0BazcALpjc

- 105.Скробач Б. Галицька Червона Армія – Збройні Сили Галицької Соціалістичної Радянської республіки в часі польсько-радянської війни 1920-1921 pp. //
- https://chtyvo.org.ua/authors/Skrobach_Bohdan/Halytska_Chervona_Armiia_Zbroini_Syly_Halytskoi_Sotsialistychnoi_Radianskoi_respubliky_v_chasi_pols/
- 106.Скробач Б. 6-а польська армія в бойових діях у Галичині //
- https://chtyvo.org.ua/authors/Skrobach_Bohdan/6-a_polska_armiia_ta_ii_uchast_v_operatsiiakh_polsko-radianskoi_viiny_19201921_rr/
- 107.*Samohod pancerny «Bukowski»* //
- http://aviarmor.net/tww2/armored_cars/poland/bukowski.htm